

Ја Аллах буван укнамаванс (укнамај'ас) ну—дай Богъ, что-бы я не состарѣлся, какъ ты.

Ѓу мурадліні ва'—да достигнешь ты желаемого!

Галга аквіис валвіікілі саві—дерево вырастать начинается.

Ну уквај'ула—я старѣю, становлюсь старикомъ.

Ца дуслі нур буван акіус—въ одинъ годъ и я съ тебя вырасту.

Ца бѣвал дуслі нура буцад іус—черезъ три года и я съ тебя буду.

Ну шінелла валтіканѣіннану, нам ну іус—я таеъ-какъ нивѣмъ необороняемъ, то самъ себѣ стану, т. е. самъ за себя ностою.

Урчі вуршувілі, шіј вірца—если лошадь жирною становится, то мой ее водою.

Аквіул їнцла урчѣін һіп—рослой породы лошадь не есть эта.

Ѓуцад іулі івқів діла урші—съ тебя становюсь, умеръ мой сынъ, т. е. когда достигалъ твоихъ лѣтъ или роста.

Шіс дігара, діарі бѣнкі лір—кому желательно довольно работы есть.

Укваіаілі івқів діла урші—не состарѣвъ, умеръ мой сынъ.

Ѓінді арц афдіур нам—этихъ денегъ не довольно мнѣ.

Муђур һірѣавіулі саві—борода не дѣлается длиною.

§ 137. Разсмотримъ теперь спряжение глагола һавкіс *отростаться, делаться сверху синимъ*; формы глагола этого значительно отклоняются отъ вышеприведенныхъ примѣровъ. По образцу һавкіс спрягается множество глаголовъ.

Неокончателное: һавкіс, *женск.* һадукіс, *средн.* һавукіс; *мнжск.* һавукіс и һадукіс.

Прошедшее несовершенное.

Ну һавкујра	<i>Жен.</i> ну һадукујра	<i>Сред.</i> ну һавукујра
бу һавкујрі	бу һадукујрі	бу һавукујрі
һіт һавкуј саж	һіт қадукуј сарі	һіт һавукуј саві

Множ. нуша бадукујра
буша бадукујра
hitti бавукун саві, сред. бадукуј сарі.

Прошедшее совершенное.

Ну бавкунна *Жен.* бадукунна *Ср.* бавукунна *Мн.* бадукунна
бу бавкаді бадукаді бавукаді бадукадѣ
hit бавкун бадукун бавукун бавукун
(бадукун).

Прошедшее упрешдающее.

Ну бавкујрі *Жен.* бадукујрі *Ср.* бавукунрі *Мн.* нуша бадукујрі
(не мѣняется).

Давнопрошедшее.

Ну бавкунілі *Женск.* бадукунілі *Оредн.* бавукунілі
Множ. нуша бадукунілі
(не мѣняется).

Будущее допускимое.

Ну бавкас *Жен.* бадукас *Сред.* бавукас *Мн.* нуша бадукадѣ
бу бавкаві бадукаві бавукаві буша бадукавѣ
hit бавкав бадукав бавукав hitti бавукав
(бадукав).

Условное настоящее и будущее.

Ну бавкаслі *Жен.* бадукаслі *Сред.* бавукаслі *Мн.* бадукадѣлі
бу бавкадлі бадукадлі бавукадлі бадукадѣлі
hit бавкалі бадукалі бавукалі бавукалі
(бадукалі).

Условное предполагаемое.

Ну бавкаслілі (лірі) *Женск.* бадукаслілі (лірі)
бу бавкадлілі (лірі) бадукадлілі (лірі)
hit бавкалілі (лірі) бадукалілі (лірі)
Сред. бавукаслілі (лірі) *Множ.* нуша бадукадѣлілі (лірі)
бавукадлілі (лірі) буша бадукадѣлілі (лірі)
бавукалілі (лірі) hitti бавукалілі (лірі), сред.
бадукалілі (лірі).

Условно допускаемое.

Ну бавкасліла (ліра)	Женск. бадукасліла (ліра)
бу бавкаділа (ліра)	бадукаділа (ліра)
hit бавкаліла (ліра) или бавкалла	бадукаліла (ліра) или бадукалла

Ср. бавукасліла (ліра) Мн. нуша бадукабалила (бадукабалира, бадукабала)	
бавукаділа (ліра)	буша бадукаділа (бадукадіра, бадукадала)
бавукалила (ліра) или бавукалла	hitти бавукалила (бавукалира, ба- вукалла), средн. (ж).

Зависимое отъ условія.

Ну бавкіша Жен. бадукіша	Ср. бавукіша	Мн. нуша бадукіша
бу бавкіші	бадукіші	бавукіші
hit бавкіс	бадукіс	бавукіс
		hitти бавукіс (бадукіс).

Зависимое отъ условія прошедшее.

Ну бавкіші Жен. бадукіші	Сред. бавукіші	Мн. нуша бадукіші
	(не мѣняется).	

Причастіе прошедшее.

Бавкуніл, жен. бадукуніл, ср. бавукуніл; мн. бавукунті, ср. бадукунті.

Причастіе будущее.

Бавкісіл, жен. бадукісіл, сред. бавукісіл; множ. бавукісті, ср. бадукісті.

Днепричастія:

а) прошедшее: бавкуј, жен. бадукуј, ср. бавкуј; мн. бавкуј (бадукуј).

б) для того, чтобы..., на столько, чтобы....бавкарі, бадукарі, бавукарі.

в) пока....бавкараші, бадукараші, бавукараші.

г) хотя...бавкуннабаллі, бадукуннабаллі, бавукуннабаллі.

е) съ то время какъ...бавкунбілі, бадукунбілі, бавукунбілі.

f) *посаь тою какъ...* бавкуннарбі, бадукуннарбі, бавукуннарбі.

g) *сь тпсз порь какъ...* бавкуннѣ, бадукуннѣ, бавукуннѣ.

h) *мишъ только....* бавкуммад, бадукуммад, бавукуммад;
также бавкуммадал и пр.; также бавкун'оанал и пр.

Повелительное.

бу бавкін	Жен.	бадукін	Сред.	бавукін	Мн.	буша бадукінѣ
hit бавкав		бадукав		бавукав		hitті бавукав
						(бадукав).

Повелительно-желательное.

бу бавк	Жен.	бу бадук	Сред.	бу бавук	Множ.	буша бадук
hit бавк		hit бадук		hit бавук		hitті бавук
						(бадук).

Отлагательное: бавкні, женск. бадукні, средн. бавукні.

§ 138. Продолжительное значение выражается посредствомъ глагола бавкіс *спускаться, двигаться сверху внизъ.*

Неокончателное: бавкіс, жен. бадулкіс, средн. бавулкіс;
множ. бавулкіс и бадулкіс.

Настоящее:

бу бавкулла	Женск.	бадулкулла	Средн.	бавулкулла
бу бавкуллі		бадулкуллі		бавулкуллі
hit бавкулі саж		бадулкулі сарі		бавулкулі саві.

Множ. буша бадулкулла.

буша бадулкулла

hitті бавулкулі саві (бадулкулі сарі).

Прошедшее совершенное.

бу бавкіра или бавкунна	Женск.	бадулкіра или бадукунна
бу бавкаді		бадулкаді

hit бавків или бавкун		бадулків или бадукун
-----------------------	--	----------------------

Ср. бавулкіра или бавулкунна	Мн.	буша бадулкіра или бадукунна
------------------------------	-----	------------------------------

бавулкаді

буша бадулкаді

Бавулкѣв или Бавулкѣв или Бавулкун (д).
вулкун

Прошедшее упрямодолющее.

Ну бавулкѣлѣ Женск. бавулкѣлѣ Средн. бавулкѣлѣ
Множ. нуша бавулкѣлѣ
(не мѣняется).

Будущее.

Ну бавулкас Жен. бавулкас Ср. бавулкас Мн. нуша бавулкаѣлѣ
бу бавулкад бавулкад бавулкад буша бавулкадѣ
hit бавулкан бавулкан бавулкан hitти бавулкан
(бавулкан).

Будущее допускаемое.

Ну бавулкас Жен. бавулкас Ср. бавулкас Мн. нуша бавулкаѣлѣ
бу бавукаѣ бавукаѣ бавукаѣ буша бавукаѣѣ
hit бавукаѣ бавукаѣ бавукаѣ hitти бавукаѣ
(бавукаѣ).

Условное настоящее и будущее.

Ну бавулкасѣ Женск. бавулкасѣ Средн. бавулкасѣ
бу бавулкасѣ бавулкасѣ бавулкасѣ
hit бавулкасѣ бавулкасѣ бавулкасѣ
Множ. нуша бавулкасѣлѣ
буша бавулкасѣлѣ
hitти бавулкасѣлѣ (бавулкасѣлѣ).

Условное предполагаемое.

Ну бавулкасѣлѣ (лѣ) Женск. бавулкасѣлѣ (лѣ)
бу бавулкасѣлѣ (лѣ) бавулкасѣлѣ (лѣ)
hit бавулкасѣлѣ (лѣ) бавулкасѣлѣ (лѣ)
Сред. бавулкасѣлѣ (лѣ) Множ. нуша бавулкасѣлѣлѣ (лѣ)
бавулкасѣлѣ (лѣ) буша бавулкасѣлѣлѣ (лѣ)
бавулкасѣлѣ (лѣ) hitти бавулкасѣлѣлѣ (лѣ) (д).

Условное допускаемое.

Ну бавулкасѣлла (лѣ) Жен. бавулкасѣлла (лѣ)
бу бавулкасѣлла (лѣ) бавулкасѣлла (лѣ)

hit балкаліла (ліра) или балкалла	бадулкаліла (ліра) или бадулкалла
Сред. бавулкасіла (ліра) Множ. нуста бадулкабіліла (ліра) или бадулкабахла	
бавулкаділа (ліра)	нуста бадулкаділіла (ліра) или бадулкаділла
бавулкаліла (ліра) или бавулкалла	hitті бавулкаліла (ліра) или бавулкалла (д).

Зависимое отъ условія.

Ну балкіша Жен. бадулкіша Ср. бавулкіша Мн. нуста бадулкіша			
фу балкіші	бадулкіші	бавулкіші	нуста бадулкіша
hit балкіс	бадулкіс	бавулкіс	hitті бавулкіс (бадулкіс).

Зависимое отъ условія прошедшее.

Ну балкіші Жен. бадулкіші Ср. бавулкіші Мн. нуста бадулкіші (не мѣняется).	
---	--

Причастіе настоящее: балкані, женск. бадулкані, сред.
бавулкані; мн. бавулканти, ср. бадулканті.

Причастіе будущее: балкісіл, жен. бадулкісіл, сред. бавулкісіл; мн. бавулкісті, ср. бадулкісті.

Причастіе съролтное: балкул, жен. бадулкул, сред. бавукул; мн. бавулкуті, ср. бадулкуті.

Деепричастія.

- настоящее:* балкузі, жен. бадулкузі, сред. бавулкузі.
- для того, чтобы..., на столько, чтобы...* балкарі, бадулкарі, бавулкарі.
- пока...* балкараші, бадулкараші, бавулкараші.
- затѣмъ...* балкулабаллі, бадулкулабаллі, бавулкулабаллі.
- съ того время какъ...* балкуфілі, бадулкуфілі, бавулкуфілі.
- послѣ того какъ...* балкуларбі, бадулкуларбі, бавулкуларбі.
- съ тѣмъ порѣ какъ...* балкуфіѳ, бадулкуфіѳ, бавулкуфіѳ.
- лишь только...* балкумад, бадулкумад, бавулкумад; также балкумадал и пр.; также балкуомах и пр.

Повелительное.

Пу бaлкін, жен. бадулкін, ср. бавулкін, мн. бута бадулкінā
hit бaлкав бадулкав бавулкав hitti бавулкав (д).

Отглагольное: бaлкні, женск. бадулкні, средн. бавулкні.

§ 139. *Отрицательныя* формы образуются по общимъ правиламъ (§ 94): аѣhawкіс; аѣhawкујра и пр., аѣbалкіс, аѣbалкула и пр.

Будущее допускаемое имѣеть слѣдующія отрицательныя формы:

Ну маbалкас	<i>Женск.</i> мабадулкас	<i>Средн.</i> мабавулкас
Лу маbалкаві	мабадулкаві	мабавулкаві
hit маbалкав	мабадулкав	мабавулкав

Множ. мабадулкаѣā
мабадулкавā
мабавулкав (мабадулкав).

Запретительное.

Маbалкад	<i>Жен.</i> мабадулкад	<i>Ср.</i> мабавулкад	<i>Мн.</i> мабадулкадā
маbалкав	мабадулкав	мабавулкав	мабавулкав
			(мабадулкав).

§ 140. До сихъ поръ мы рассмотрѣли спряженія однихъ лишь глаголовъ среднихъ; дѣйствительныхъ глаголовъ собственно нѣтъ въ хурвиланскомъ языкѣ, но есть глаголы *страдательные*. Спряженіе послѣднихъ представляетъ тѣ особенности, что окончанія глагольныхъ формъ измѣняются, смотря по тому, какое лицо на какое дѣйствуетъ. Эти особенности, впрочемъ, уже знакомы намъ по лакскому языку (см. Лакскую грам. § 183).

Предметъ дѣйствующій поставляется въ творительномъ падежѣ, а предметъ, на который обращено дѣйствіе въ именительномъ. Для глаголовъ продолжительнаго значенія можетъ быть употреблена и совершенно обратная конструція. Такъ напр. нуні бамі адігула—мною огни разводятся, т. е. я развожу огни, и также ну бaма адгула, значеніе то же, бaма

твор. пад. множ. числа; въ первомъ предложеніи глаголѣ родовыми буквами согласуется съ *ѣамі*, во второмъ съ *ну*, которое предполагается мужескаго рода.

§ 141. Разсмотримъ спряженіе глагола *wæqis* *быть сдѣланнымъ*. Глаголъ этотъ соединяется обыкновенно съ корнями прилагательныхъ и нарѣчій, какъ напр. *akwæqis*—*быть темнѣе* *сдѣланнымъ* высокимъ; *перемѣнивъ* конструкцію, въ переводѣ на русскій языкъ, предложеніе: *мною онъ сдѣланъ высокимъ*, замѣнимъ черезъ: *я возвысилъ его*, слѣдовательно *akwæqis* соответствуетъ русскому глаголу *возвысить*. Подобнымъ образомъ: *imɣwæqis*—умножить, *ɣamwæqis*—уменьшить, *uruxwæqis*—испугать, *rawæqis*—обрадовать, *ɣintɣinwæqis*—сдѣлать краснымъ, *ɣudarwæqis*—сдѣлать чернымъ, *wukɣwæqis*—сдѣлать желтымъ, *ɣiniɣwæqis*—сдѣлать зеленымъ и т. п. Для большей ясности, мы примемъ здѣсь глаголѣ *wæqis* въ простомъ видѣ.

Неокончателное: wæqis, жен. dæqis, сред. wæqis, множ. wæqis и dæqis.

Прошедшее несовершенное.

<i>ɣu</i> <i>нуни wæqilla</i>	<i>ɣуша нуни dæqilla</i>
<i>hit</i> <i>нуни wæqilla</i>	<i>hitti нуни wæqilla</i>
<i>nu</i> <i>ɣуни wæqilla</i>	<i>нуша ɣуни dæqilla</i>
<i>hit</i> <i>ɣуни wæqilla</i>	<i>hitti ɣуни wæqilla</i>
<i>nu hitiin wæqilla hit hitiin wæqili saj</i>	<i>ɣуша hitiin dæqilla</i>
<i>ɣu hitiin wæqilla нуша hitiin dæqilla hitti hitiin wæqili savi</i>	
<i>ɣу нушаан wæqilla</i>	<i>ɣуша нушаан dæqilla</i>
<i>hit нушаан wæqilla</i>	<i>hitti нушаан wæqilla</i>
<i>nu ɣушаан wæqilla</i>	<i>нуша ɣушаан dæqilla</i>
<i>hit ɣушаан wæqilla</i>	<i>hitti ɣушаан wæqilla</i>
<i>nu hittili wæqilla hit hittili wæqili saj</i>	<i>ɣуша hittili dæqilla</i>
<i>ɣu hittili wæqilla нуша hittili dæqilla hitti hittili wæqili savi.</i>	

Въ этомъ образцѣ спряженія мы предположили, что дѣй-

ствіе обращено на предметъ мужскаго рода, т. е. что лицо, находящееся въ именительномъ падежѣ, мужскаго рода. Общее правило заключается въ томъ, что *измѣненія категорически буквъ зависятъ исключительно отъ рода лица, котораго находится въ именительномъ падежѣ*; родъ лица дѣйствующаго не оказываетъ тутъ никакого вліянія. Такимъ образомъ: *бу нуні дæqilä*, если *бу* обозначаетъ лицо женскаго или средняго рода. Это правило распространяется на всѣ времена глаголовъ страдательныхъ и не подлежитъ никакимъ дальнѣйшимъ замѣчаніямъ.

Въ отношеніи же въ окончанію формъ *прошедшаго несовершеннаго*, мы замѣчаемъ слѣдующее: если дѣйствіе обращено на 1-е или 2-е лицо, то глагольное окончаніе сообразуется съ этимъ лицомъ и совершенно независимо отъ того, какое лицо дѣйствуетъ. Такимъ образомъ: *бу (нуні, hitiin, бушаан, hittili) wæqilla*, *бу (нуні, hitiin, бушаан hittili) wæqilä*, *нуша (нуні, hitiin, бушаан, hittili) dæqilla* и т. д. Если же дѣйствіе обращено на 3-е лицо, то глагольное окончаніе сообразуется съ лицомъ дѣйствующимъ. Такимъ образомъ: *hit нуні wæqilla*, *hit буні wæqilä*, *hit hitiin wæqilä sa* и т. д. Замѣтимъ при этомъ, что глаголъ *wæqic* спрягается по образцу *waic* (§ 133); встрѣчающіяся превращенія æ въ a не имѣютъ вліянія на окончанія, которыя всадѣ правильны.

Прошедшее совершенное.

бу нуні wæqiri	буша нуні dæqira	
hit нуні wæqira	hitti нуні wæqira	
ну буні wæqira	нуша буні dæqira	
hit буні waqadi	hitti буні waqadi	
бу hitiin wæqira	hit hitiin wæqin	буша hitiin dæqira
бу hitiin wæqiri	нуша hitiin dæqira	hitti hitiin wæqin
бу нушаан wæqiri	буша нушаан dæqira	
hit нушаан wæqira	hitti нушаан wæqira	

ну бушаан вәқи́ра	нуша бушаан дәқи́ра
һи́т бушаан вақада́	һи́тти бушаан вақада́
ну һи́тти́ли вәқи́ра	һи́т һи́тти́ли вәқи́в
бу һи́тти́ли вәқи́ри	нуша һи́тти́ли дәқи́ра
	һи́тти һи́тти́ли вәқи́в.

Бу нуни мискин вәқи́ри—ты мною одѣланъ бѣднымъ.

Буни һи́т уруквақада́—тобою онъ испуганъ.

Һи́ттин һи́т уруквәқи́в—мыз онъ испуганъ.

Бу һи́тти́ли а́квәқи́ри—ты ими высокнмъ одѣланъ, возвышенъ.

Бушаан һи́т а́бтвақада́—вами онъ одѣланъ высокимъ, возвышенъ.

Буни һи́тти уруквақада́—тобою они испуганы.

Отсюда видно, что окончаніе въ прошедшемъ совершенномъ времени согласуется съ лицомъ, находящимся въ именительномъ падежѣ, если это лицо есть 1-е или 2-е, при чемъ для 2-го лица принимается окончаніе і́ри вмѣсто а́ди, і́ра вм. а́дә (§ 133). Если же въ именительномъ падежѣ находится 3-е лицо, то замѣчаются три случая: а) при творительномъ 1-мъ лицѣ окончаніе согласуется съ 1-мъ лицомъ (і́ра), б) при творительномъ 2-мъ лицѣ принимается окончаніе а́ди или а́дә, смотря по тому, находится ли бу́ни или бушаан; наконецъ с) при творительномъ 3-мъ лицѣ окончаніе согласуется съ именительнымъ падежомъ.

Прошедшее управдающее: вәқи́лли, дәқи́лли, вәқи́лли (не мѣняется).

Давнопрошедшее: вәқи́вилли, дәқи́вилли, вәқи́вилли (не мѣняется).

Ури́бушаан ву́қун вәқи́вилли һи́ш—и въ прошломъ году мы его одѣляли пестухомъ.

Будущее допускаемое.

Бу нуни вақа́ви

һи́т нуни вақа́с

ну бу́ни вақа́с

һи́т бу́ни вақа́ви

буша нуни дақава́

һи́тти нуни вақа́с

нуша бу́ни дақава́

һи́тти бу́ни вақа́ви

ну hītiin waqas	hit hītiin waqav	буша hītiin daqavā
бу hītiin waqavi	нуша hītiin daqabā	hit hītiin waqav
бу нушаан waqavi	буша нушаан daqavā	
hit нушаан waqabā	hit hītiin waqav	
ну бушаан waqas	нуша бушаан daqabā	
hit бушаан waqavā	hit hītiin waqavā	

ну hit hītiin waqas hit hit hītiin waqav буша hit hītiin daqavā
бу hit hītiin waqavi нуша hit hītiin daqabā hit hītiin waqav.

Какъ видно, правила согласованія окончаній для будущаго донускаемаго тѣ же, что и для прошедшаго несовершеннаго. Замѣтимъ, сверхъ того, что въ формѣ даqavā конечное *a* многими произносится коротко, что составляетъ аномалію.

Условное настоящее и будущее.

бу нуні waqarilī	буша нуні daqaralī
hit нуні waqasli	hit hītiin waqasli
ну буні waqaralī	нуша буні daqaralī
hit буні waqadli	hit hītiin waqadli
ну hītiin waqaralī hit hītiin waqāli	буша hītiin daqaralī
бу hītiin waqarilī нуша hītiin daqaralī hit hītiin waqāli	
бу нушаан waqarilī	буша нушаан daqaralī
hit нушаан waqabāli	hit hītiin waqabāli
ну бушаан waqaralī	нуша бушаан daqaralī
hit бушаан waqadāli	hit hītiin waqadāli
ну hit hītiin waqaralī hit hit hītiin waqāli	буша hit hītiin daqaralī
бу hit hītiin waqarilī нуша hit hītiin daqaralī hit hītiin waqāli.	

Буні ну духуwaqaralī viḡi—тобою я если сдѣлаюсь умнѣе, желательно, т. е. желалъ бы я, чтобы ты научилъ меня.

Hit hītiin ну духуwaqaralī viḡi—желалъ бы я, чтобы онъ научилъ меня.

Hit нуні духуwaqasli, viḡur—если я его научу, то будетъ довольно.

Бушаан нуша даwlaḡir daqaralī, razidiruḡā—если вы насъ обогатите, то мы будемъ радоваться.

Нусаан маза бїрбѣаѣаїлі, дулаѣаї—мы, если отворимъ (сдѣлаемъ жирными) барановъ, то зарѣжемъ.

Шанта бу ваѣарілі, ѣадїїі—аульными жителями если ты будешь сдѣланъ, то будь кадіемъ, т. е. будь кадіемъ, если жители тебя выберутъ.

Буні ваѣадлі ііт, ѣадїрар—если онъ тобою сдѣлается (будетъ выбранъ или назначенъ), то будетъ кадіемъ.

Буса разїѣаѣаралі іїтїін, дуїна—вы имъ если будете удовольствованы, то останьтесь.

Урчі дубѣаѣадлі бусаан, ділла ваѣаї—лошадей если будете заставлятъ сказатъ, и мою заставьте.

Іїтїін ііт дуркаваѣаїлі, ну разїїрус—если онъ заставитъ уважать его (внушитъ къ нему уваженіе), то я буду радоваться.

Изъ сличенія всѣхъ этихъ примѣровъ оказывается, что окончанія, подобно какъ и въ другихъ разсмотрѣнныхъ нами временахъ, согласуются съ лицомъ, на которое обращено дѣйствіе, если это лицо есть 1-е или 2-е; при чемъ для 1-ю лица принимается окончаніе аралі в.м. аслі и в.м. аїаїлі, а для 2-ю—арілі в.м. адлі, и аралі в.м. адаїлі. Если же въ именительномъ падежѣ находится 3-е лицо, то окончаніе глагола опредѣляется лицомъ дѣйствующимъ.

Тѣ же самыя правила наблюдаются и въ отношеніи къ другимъ условнымъ временамъ.

Условное предполагаемое.

Ваѣаралілілі (ваѣаслілілі)	Множ. даѣаралілілі (даѣаїаїлілілі)
ваѣарілілілі (ваѣадлілілі)	даѣаралілілі (даѣадаїлілілі)
ваѣаїлілілі	ваѣаїлілілі.

Окончаніе лілілі можетъ быть замѣнено посредствомъ лірі.

Условное допускаемое.

Ваѣаралілла (ваѣаслілла)	Множ. даѣаралілла (даѣаїаїлілла)
ваѣарілілла (ваѣадлілла)	даѣаралілла (даѣадаїлілла)
ваѣаїлілла	ваѣаїлілла.

Окончаніе лілла можетъ быть замѣнено посредствомъ ліра. Слогъ лі часто выпускается въ этихъ формахъ; говорится: waqaralla, waqarilla, waqalla, daqaralla, daqaballa, daqadalla.

Зависимое отъ условія.

Един. wæqışa, wæqışi, wæqis; *множ.* dæqışa, dæqışa, wæqis.

Правила согласованія окончаній совершенно тѣ же, какія изложены для прошедшаго несовершеннаго.

Ѓу нуни дуркаwæqışi—ты мною почтеннымъ сдѣлаешься, т. е. я доставлю тебѣ уваженіе (подразумѣвается какое-либо условіе).

Ѓит нуни даwлашiw wæqışa—онъ мною сдѣлается богатымъ, если....

Ну ууни духuwæqışa—я тобою буду наученъ, если....

Ѓит ууни мискін wæqışi—ты его сдѣлаешь бѣднымъ, если...

Ѓит уитiн духuwæqis—онъ его научить, если....

Зависимое отъ условія прошедшее: wæqışi, dæqışi, wæqışi.

Причастіе прошедшее.

Wæqivıl, *жен.* dæqivıl, *сред.* wæqivıl; *мн.* wæqivti, *ср.* dæqivti.

Причастіе будущее.

Wæqisıl, *жен.* dæqisıl, *сред.* wæqisıl; *мн.* wæqistı, *ср.* dæqistı.

Днепричастія:

a) *прошедшее:* wæqılı, *жен.* (д), *сред.* (в); *мн.* wæqılı (д).

b) *для того, чтобы..., на столько, чтобы...* waqarı (д, в).

c) *пока...* waqarışi (д, в).

d) *хотя...* wæqılābıllı (д, в).

e) *въ то время какъ...* wæqıvıllı (д, в).

f) *послѣ того какъ...* wæqıvları (д, в).

g) *съ тѣхъ поръ какъ...* wæqıvlā (д, в).

h) *лишь только...* wæqıvmad (д, в), также wæqıvmađal (д, в), также wæqıv'ıanal (д, в).

Повелительное.

Ѓу ууни waqava

нуша ууни daqava

Ѓит ууни waqa

Ѓитti ууни waqa

ну hītiin waqas	hit hītiin waqav	буша hītiin даqавā
бу hītiin waqavi	нуша hītiin даqafiā	hit hītiin waqav
бу нушаан waqavi	буша нушаан даqавā	
hit нушаан waqafiā	hit hītiin нушаан waqafiā	
ну бушаан waqavajā	нуша бушаан даqавajā	
hit бушаан waqajā	hit hītiin бушаан waqajā	

ну hit hītiin waqas hit hit hītiin waqav буша hit hītiin даqавā
 бу hit hītiin waqavi нуша hit hītiin даqafiā hit hītiin waqav.

Отсюда видно для повелительного:

1) Если *1-е лицо* подвергается дѣйствию 2-го единственного, то глагольная форма принимаетъ окончаніе ава, если же дѣйствию 2-го множественного, то окончаніе авajā. Если дѣйствуетъ 3-е лицо, то для 1-го окончанія тѣ же, что и въ будущемъ допускаемомъ.

2) Если *2-е лицо* единственного подвергается дѣйствию 1-го множественного или 3-го лица обоихъ чиселъ, то глаголъ принимаетъ окончаніе аві; если же 2-е лицо множественного подвергается дѣйствию 1-го или 3-го лица, то окончаніе авā. Число лица дѣйствующаго тутъ не оказываетъ никакого вліянія.

3) Если *3-е лицо* подвергается дѣйствию 1-го лица, то окончаніе тоже, что и для будущаго допускаемаго. Если оно подвергается дѣйствию 2-го лица единственного, то окончаніе а, если же 2-го лица множественного, то окончаніе ajā. Если дѣйствуетъ 3-е лицо единственного или множественного, то окончанія тѣ же, что и для будущаго допускаемаго.

Повелительно-желательное: waq, даq, ваq.

Hit qadiwaq—пусть сдѣлають его кадіемъ.

Отглагольное: waqni, даqni, ваqni.

§ 142. Продолжительное значеніе выражается посредствомъ глагола iqiс—*дѣлаться*, или точнѣе: *быть дѣлаемымъ*.

Неокончательное: iqiс, *женск.* diqiс, *средн.* viqiс; *мнж.* viqiс и diqiс. Араjqiс—дѣлаться здоровымъ, лѣчиться; айнаj-

qіc—дѣлаться хорошимъ, также æhіqіc; давлашіw іqіc—быть обогащаемымъ, давлашір діqіc женск. и т. п.

Настоящее.

Ну іqулла	Жен. діqулла	Ср. віqулла	Мн. нуша діqулла
Ѕу іqулли	діqулли	віqулли	Ѕуша діqулла
hit іqулі саж	діqулі сарі	віqулі саві	hitті віqулі саві (діqулі сарі).

Правила для глагольныхъ окончаній здѣсь тѣ же, что и для прошедшаго несовершеннаго глагола wæqіc.

Ѕу нуні арајqулли—ты мною излѣчаешься, т. е. я тебя излѣчаю.

Hit нуні арајqулла—онъ мною излѣчается.

Ну Ѕуні міскіп іqулла—я тобою дѣлаюсь бѣднымъ, т. е. ты меня дѣлаешь бѣднымъ.

Hit Ѕуні давлашіw іqулли—ты его дѣлаешь богатымъ.

Ну hitіін дуркајqулла—я имъ дѣлаюсь дорогимъ, т. е. онъ дорожитъ мною.

Ѕу hitіін дуркајqулли—онъ дорожитъ тобою.

Hit hitіін хвалајqулі саж—онъ имъ увеличивается, т. е. онъ увеличиваетъ его.

Ѕуша нуні давлашір діqулла—вы мною обогащаетесь.

Нушан Ѕуша урухдіqулла—нами вы дѣляетесь робкими, т. е. мы васъ пугаемъ.

Нуша hitтілі дуркадіqулла—мы ими дѣлаемся дорогими, т. е. они дорожатъ нами.

Прошедшее совершенное.

Ну іqіра	Жен. (д)	Сред. (в)	Мн. нуша діqіра
Ѕу іqірі	(д)	(в)	Ѕуша діqіра
hit іqіv (іqіра, іqа- ді, іqадā)	(д)	(в)	hitті віqіv (віqіра, віqаді, віqадā) (д).

Правила глагольныхъ окончаній тѣ же, что и для прошедшаго совершеннаго глагола wæqіc.

Ѕу нуні дуркајqірі—я тобою дорожилъ.

Ѓіт нуні дуркајѣра—я имъ дорожилъ.

Ну ѣуні арајѣра—ты меня лѣчилъ.

Ѓіт ѣуні арајѣді—онъ его лѣчилъ.

Ну ѣітіін дуркајѣра—онъ мною дорожилъ.

Ѓу ѣітіін арајѣрі—онъ тебя лѣчилъ.

Ѓіт ѣітіін арајѣів—онъ его лѣчилъ.

Ѓуша нуні арадіѣра—я васъ лѣчилъ.

Нушаан ѣуша дуркадіѣра—мы вами дорожили.

Нуша ѣіттілі міскін діѣра—мы ими дѣлались бѣдны.

Нуша ѣітіін разідіѣра—онъ насъ радовалъ.

Ѓітті нушаан разівіѣра—мы ихъ радовали.

Прошедшее упреждающее: іѣулли, діѣулли, віѣулли (не жѣняется).

Будущее.

Ѓу нуні іѣурі

ѣуша нуні діѣура

ѣіт нуні іѣус

ѣітті нуні віѣус

ну ѣуні іѣура

нуша ѣуні діѣура

ѣіт ѣуні іѣуд

ѣітті ѣуні віѣуд

ну ѣітіін іѣура ѣіт ѣітіін іѣу ѣуша ѣітіін діѣура

ѣу ѣітіін іѣурі нуша ѣітіін діѣура ѣітті ѣітіін віѣу

ѣу нушаан іѣурі

ѣуша нушаан діѣура

ѣіт нушаан іѣубѣ

ѣітті нушаан віѣубѣ

ну ѣушаан іѣура

нуша ѣушаан діѣура

ѣіт ѣушаан іѣудѣ

ѣітті ѣушаан віѣудѣ

ну ѣіттілі іѣура ѣіт ѣіттілі іѣу ѣуша ѣіттілі діѣура

ѣу ѣіттілі іѣурі нуша ѣіттілі діѣура ѣітті ѣіттілі віѣу.

Ѓу нуні давлашіѡ іѣурі—ты мною будешь обогащаться.

Ѓіт нуні давлашіѡ іѣус—онъ мною будетъ обогащаться.

Ну ѣуні міскін іѣура—я тобою буду обѣдняемъ.

Ѓіт ѣуні міскін іѣуд—онъ тобою будетъ обѣдняемъ.

Ну ѣітіін дуркајѣура—онъ мною будетъ дорожить.

Ѓу ѣітіін дуркајѣурі—онъ тобою будетъ дорожить.

Ѓіт ѣітіін хѡалајѣу—онъ имъ будетъ увеличиваемъ.

Ѓуша нуні дуркадікура—я вами дорожу.

Ѓитті ҃ушаан місвін віқудā—они вами будуть обѣдняемы.

Ѓитті ҃иттілі давлашіввіқу—они ими будутъ обогащаемы.

Если 1-е или 2-е лицо подвергаются дѣйствию, то глаголъ принимаетъ окончанія ра и рі по общимъ правиламъ. Если 3-е лицо подвергается дѣйствию, а) 1-го лица единственного, то окончаніе ус, 1-го лица множественнаго—у҃лā, б) 2-го лица единственного, окончаніе уд, 2-го лица множественнаго, окончаніе удā, с) 3-го лица единственного или множественнаго, окончаніе у.

Будущее допускаемое.

Ну іқас	Жен. (д)	Ср. (в)	Мн. нуша діқа҃лā
҃у іқаві	(д)	(в)	҃уша діқа҃вā
҃ит іқав (іқас, іқаві, іқа҃лā, іқа҃вā)	(д)	(в)	҃итті віқав (віқас, віқа- ві, віқа҃лā, віқа҃вā), ср. (д).

Правила глагольныхъ окончаній тѣ же, что и для будущаго допускаемаго глагола wæqіc.

Условное настоящее и будущее.

Ну іқаралі	Женск. (д)	Сред. (в)
҃у іқарілі	(д)	(в)
҃ит іқālі (іқаслі, іқадлі, іқа҃лālі, іқа҃дālі)	(д)	(в)

Множ. нуша діқаралі

҃уша діқаралі

҃итті віқālі (віқаслі, віқадлі, віқа҃лālі, віқа҃дālі (д).

Правила глагольныхъ окончаній тѣ же, что и для условнаго настояще-будущаго глагола wæqіc.

Ѓу нуні хвалад іқарілі, вурус—если я тебя дѣлаю старшиною, то скажу.

Ѓит нуні арајқаслі, ҃урајқурі—если я его буду лѣчить, то и тебя тоже.

Ну ҃уні қадіјқаралі, вура діі—если ты меня дѣлаешь кадіемъ, то скажи мнѣ.

Ніт हुनि дуркајқадлі, ну разіјрус—если онъ тобою ува-
жаемъ будетъ, то я буду радоваться.

Ну нїтіін арајқаралі, waqıka—если онъ меня будетъ
лѣчить, то пусть придетъ.

Нү нїтіін арабїқаралі, maw'ud—если онъ тебя не будетъ
лѣчить, то не оставайся.

Ніт нїтіін разіјқалі, æbæl savi—онъ имъ если доволенъ,
то хорошо.

Нүша нуни разідіқаралі вақаја һәякї—вы мною если до-
вольны, то работу сдѣлайте.

Нітті нүшаан разівіқадәлі, һәякїлі віқур—они вами если
довольны, то будутъ работать.

Условное предполагаемое.

Ну іқаралїлі	Жен. (д)	Ср. (в)
Бу іқарїлілі	(д)	(в)
Ніт іқәлілі (іқаслілі, іқадлілі, іқаһәлілі, іқадәлілі)	(д)	(в)

Множ. нуша діқаралїлі

нүша діқаралїлі

нітті віқәлілі (віқаслілі, віқадлілі, віқаһәлілі,
віқадәлілі) (д).

Правила глагольныхъ окончаній тѣ же, что и для услов-
наго настояще-будущаго.

Условное допускаемое.

Ну іқаралїлла или іқаралла (д, в)

Бу іқарїлілла или іқарїлла (д, в)

Ніт іқәлілла или іқалла (іқаслілла, іқадлілла, іқаһәлілла, іқадә-
лілла (д, в).

Множ. нуша діқаралїлла или діқаралла

нүша діқаралїлла или діқаралла

нітті віқәлілла или віқалла (віқаслілла и пр.) (д).

Зависимое отъ условія.

Един. іқїша, іқїші, іқїс (д, в); *множ.* діқїша, діқїша, віқїс (д).

Правила тѣ же, что и для зависимаго отъ условія глагола wæqis.

Зависимое отъ условія прошедшее.

Единств. іqіші (д, в); множ. віqіші (д).

Причастіе настоящее: іqані или іqаніл (д, в); множ. віqанти (д).

Причастіе будущее: іqісіл (д, в); множ. віqісті (д).

Причастіе впроятное: іqул (д, в); множ. віqуті (д).

Днепричастія:

a) *настоящее: іqулі (д, в).*

b) *для того, чтобы..., на столько, чтобы...іqарі (д, в).*

c) *пока...іqараші (д, в).*

d) *хотя...іqулаһаллі (д, в).*

e) *въ то время какъ...іqуһілі (д, в).*

f) *послѣ того какъ...іqуларһі (д, в).*

g) *съ тѣхъ поръ какъ...іqуһе (д, в).*

h) *лишь только...іqумад (д, в), или іqумадал (д, в), или іqуованал (д, в).*

Повелительное.

Ну һуні іqава

нуша һуні діqава

һіт һуні іqіа

һітті һуні віqіа

ну һітіін іqас һіт һітіін іqав һуша һітіін діqавā

һу һітіін іqаві нуша һіттін діqабā һітті һітіін віqав

һу нушаан іqаві

һуша нушаан діqавā

һіт нушаан іqаһā

һітті нушаан віqаһā

ну һушаан іqаваја

нуша һушаан діqаваја

һіт һушаан іqіна

һітті һушаан віqіна

ну һіттілі іqас һіт һіттілі іqав һуша һіттілі діqавā

һу һіттілі іqаві нуша һіттілі діqаһā һітті һіттілі віqав.

Правила для окончаній тѣ же, что и для повелительнаго глагола wæqis (стр. 163), за исключеніемъ того случая, когда 3-е лицо подвергается дѣйствию 2-го: окончанія а и аја замѣняются тутъ черезъ ін и іна.